

Η ΘΕΤΙΚΙΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η επιστήμη του 17ου αιώνα θεμελιώνεται με τη διακήρυξη του Descartes ότι μόνο με τον ορθό λόγο και με μέσο την ορθή μέθοδο είναι δυνατόν να κατακτηθεί η γνώση. Η ορθή μέθοδος των επιστημών συνίσταται στην απόδειξη της αλήθειας με μαθηματική ακρίβεια και σαφήνεια και την αποφυγή της αοριστίας της φιλοσοφίας, η οποία αιώνες τώρα θέτει ερωτήματα που συζητούνται «από τα εξοχότερα πνεύματα», όπως μας λέει, χωρίς ωστόσο να καταλήγουν σε πορίσματα αναμφισβήτητα και οριστικά. Ο ίδιος θεωρεί σχεδόν ψεύδος καθετί που δεν αποδεικνύεται ολοφάνερα, αλλά απλώς μοιάζει να είναι αληθινό. Είναι πεπεισμένος ότι υπάρχει μια τάξη των πραγμάτων και κάθε φορά, αποφεύγοντας προσεκτικά τη βιασύνη και τις προκαταλήψεις, προχωρεί μεθοδικά από τα απλά στα σύνθετα, εξετάζει τις επιμέρους δυσκολίες τμηματικά και κάνει απαριθμήσεις πλήρεις και ανασκοπήσεις γενικές, ώστε να είναι σίγουρος πως δεν παραλείπει τίποτα. Τα μαθηματικά ως μέθοδος προηγούνται, αλλά, από την άλλη μεριά, ως επιστήμη ή αναμφισβήτητη γνώση απαιτούν μια μεταφυσική δικαίωση, επειδή «τίποτε δεν μπορεί να γίνει γνωστό χωρίς τον νου, μια και η γνώση όλων εξαρτάται από αυτόν».¹ Με άλλα λόγια, τα μαθηματικά είναι κάτι σαν προσωρινή λογική, που αποκτούν κύρος με τη θεία εγγύηση. Έτσι η καρτεσιανή επιστήμη αποδεικνύεται συμβιβάσιμη με τη θεολογία, καθώς εγκαθιδρύει μια νέα θεϊστική φιλοσοφία.²

Η καρτεσιανή μέθοδος του ορθού λόγου γέννησε τον Διαφωτισμό –μέσα από το σώμα της επιστήμης που συνδέθηκε με την εμπειριοκρατία– και κατέληξε στον θετικισμό. Οι έμφυτες ιδέες αποκλείονται από την επιστημονική μελέτη και όλα τα στοιχεία της γνώσης ή της πλάνης δημιουργούνται στον νου από την εμπειρία. Αν οι ιδέες δεν σχετίζονται με την εμπειρία, θα ξέφευγαν από την ακριβή επιστημονική μελέτη και η ανθρώπινη φύση θα γινόταν αντικείμενο στη σφαίρα αρμοδιότητας της θρησκείας και της δεισιδαίμονίας. Η συνηθισμένη γλώσσα αναμορφώνεται, γιατί μετά από τόσους αιώνες σκοταδισμού δεν θεωρείται κατάλληλη για την επιστήμη. Ονοματοθεσία λοιπόν και ανάλυση γίνονται μία και μόνο πράξη, εφόσον «η τέχνη του συλλογισμού δεν είναι τίποτα άλλο από μια καλοτακτοποιημένη γλώσσα». Έτσι, με την περιγραφή των λειτουργιών του νου και με όργανό του τη γλώσσα και την επικοινωνία, γίνεται η σύζευξη της εμπειριοκρατίας με τον αναλυτικό ορθολογισμό του Διαφωτισμού.³

Η καρτεσιανή δυαρχία (νοούσα και εκτεταμένη ουσία, πνεύμα και ύλη – *res cogitans* και *res extensa*) αντιμετωπίζεται από μονιστική σκοπιά, τόσο από μια καθαρά υλιστική όσο και από μια καθαρά πνευματοκρατική θέση, και καταλήγει στην οντολογική ανατίμηση της ύλης και την ήττα του πνεύματος που θεωρείται ριζωμένο σε αυτήν.⁴ Μετά τον Descartes και το γόητρο του Νεύτωνα, η επιστήμη και η νευτώνεια μηχανική τίθενται υπεράνω κάθε φιλοσοφίας, που αναγκάζεται να ακολουθεί πλέον αντί να προηγείται της όποιας μελέτης. Οι διαφωτιστές πιστεύουν ότι το τέλος της μεταφυσικής επέρχεται με την κατίσχυση της επιστήμης, που μπορεί να δώσει όλες τις απαντήσεις σε θέματα ανεξερεύνητα, τα οποία μέχρι τότε ανάγονταν στις θείες δυνάμεις. Η αισθησιαρχική ψυχολογία και η εμπειριοκρατία του J. Locke⁵ κυριαρχούν, ενώ η καρτεσιανή αρχή της αμφιβολίας (αμφιβάλλω, σκέψομαι άρα υπάρχω) χάνεται μπροστά στη βεβαιότητα της μαθηματικής σκέψης και του ορθού λόγου.

Όπως μας λέει ο I. Berlin,⁶ κατά κανόνα, όταν ένας επιστημονικός τομέας –η φυσική, ας πούμε, ή η χημεία– αποκτά το προβάδισμα έναντι των άλλων, η επιρροή που ασκεί στο φαντασιακό της εποχής του είναι τόσο μεγάλη, ώστε φτάνει να διεισδύει και σε άλλες σφαίρες. Έτσι ολόκληρη η ορθολογιστική δυτική παράδοση βασίστηκε σε τρεις προτάσεις: Πρώτον, όλα τα πραγματικά ερωτήματα επιδέχονται κάποιαν απάντηση, και αν δεν την γνωρίζουμε εμείς, κάποιοι άλλοι σοφότεροι την ξέρουν. Δεύτερον, υπάρχουν τεχνικές με τη βοήθεια των οποίων είναι δυνατόν να μάθει κανείς και να διδάξει στους άλλους διάφορους τρόπους ανακάλυψης των συστατικών στοιχείων του κόσμου, της θέσης που κατέχουμε εμείς μέσα σε αυτόν και τη σχέση μας με τους ανθρώπους και τα πράγματα. Τρίτον, όλες οι απαντήσεις πρέπει να μπορούν να συμβιβαστούν μεταξύ τους, διότι, αν δεν μπορούν, θα επέλθει χάος. Οι απαντήσεις δεν δίνονται δι' αποκαλύψεως ούτε μέσα από την παράδοση ή το δόγμα μόνο με την ορθή χρήση του λόγου – με παραγωγικό τρόπο, όπως στις μαθηματικές επιστήμες, ή με επαγωγικό τρόπο, όπως στις επιστήμες της φύσης.

Η εμπειρική θεμελίωση με τρόπο ακριβή και αναμφισβήτητο, ως στόχος του κυρίαρχου επιστημονικού παραδείγματος, θεωρήθηκε αναγκαία συνθήκη σε ό,τι αφορά τις κοινωνικές μελέτες, προκειμένου αυτές να αποσπασθούν από τη φιλοσοφία, να αποτελέσουν αυτοτελείς επιστήμες, ικανές να σχηματοποιούν, να εξηγούν και στη συνέχεια να είναι σε θέση να προβλέπουν τα κοινωνικά φαινόμενα και την ανθρώπινη συμπεριφορά.

Βασική προϋπόθεση λοιπόν για την επιστημονική γνώση είναι τη θέση της δοξασίας να πάρουν η τεκμηρίωση και η απόδειξη.⁷ Ο Comte, το 1822, στο πλαίσιο αυτής της τάσης, ονόμασε κοινωνική φυσική τη νεαρή επιστήμη της κοινωνιολογίας, η οποία θα έπρεπε να χρησιμοποιεί τη θετικιστική μέθοδο, όπως ακριβώς

τα μαθηματικά και η αστρονομία (λογική ανάλυση και εμπειρική θεμελίωση της γνώσης), υπάγοντας τα κοινωνικά γεγονότα σε γενικούς νόμους:

Από δω προκύπτει η κύρια δυσκολία και συνάμα το αποφασιστικό προνόμιο της θετικής φιλοσοφίας η οποία εξαναγκάζεται, επί ποινή ολικής ματαιώσεως να περιλάβει συλλήβδην το ανθρώπινον πεδίο, θυμικό όσο και θεωρητικό, το οποίο μόνο η θεοκρατία είχε προεικάσει.⁸

Σύμφωνα με τον Comte, μετά το τέλος του θεολογικού και του μεταφυσικού σταδίου, η επιστήμη και ο θετικισμός θριαμβεύουν, καθώς το ενδιαφέρον μετατοπίζεται από τα ζητήματα τα σχετικά με την καταγωγή και τον προορισμό του σύμπαντος και επικεντρώνεται σε εκείνους τους νόμους που είναι προσιτοί στον συλλογισμό και την παρατήρηση:

Μετά από τη νοητική αναρρίχια που αναπτύσσεται στη Δύση, από τα τέλη του Μεσαίωνα, αντιλαμβανόμαστε μιαν αναγκαία διέξοδο, σύμφωνα με την αποφασιστική αντίθεση ανάμεσα στη βαθιαία άνοδο του θετικού πνεύματος και στη διαρκή εξάλειψη του θεολογικο-μεταφυσικού πνεύματος ... Έτσι, όταν η θετικότητα, που επί μακρόν δεν μπόρεσε να αρκέσει παρά μόνο στο αστρονομικο-μαθηματικό πεδίο, επεκτάθηκε αμετακλήτως κατά τον 18ο αιώνα, αρχικά στη Χημεία, κατόπιν στη Βιολογία, έπρεπε παρευθύνει να διεισδύσει στην Κοινωνιολογία.⁹

Ο Comte θέλει να είναι δημιουργός μιας συστηματοποίησης της φιλοσοφίας, μιας πνευματικής αναγέννησης και μιας θετικής πολιτικής. Η ιδέα της τάξης επιβάλλεται, κυριαρχεί δογματικά, αποκλείει καθετί που δεν εντάσσεται και αρνείται τις «ποικιλίες» στην ιστορία της σκέψης. Έτσι το να γνωρίσει κανείς την κοινωνία σημαίνει να την αναλύσει σε τάξεις και να τη μελετήσει, όπως συμβαίνει με τις επιστήμες. Η ετερότητα, η διαφορά,

η αλλαγή, η υποκειμενικότητα εξοβελίζονται και δεν υπάρχουν στην επιστημονική θεώρηση της πραγματικότητας, που εκλαμβάνεται ως καθορισμένη και σταθερή, χωρίς ρήξεις και τομές. Οι επιστήμονες είναι οι μόνοι που μπορούν να αρθρώσουν έγκυρο λόγο για την αλήθεια των πραγμάτων και κάθε άλλη άποψη παραμερίζεται ως αναληθής. Η φιλοσοφία δεν έχει καμάτε θέση πλέον σε αυτή την επιστημονική και αντικειμενική κατάταξη των φαινομένων και παραμερίζεται.¹⁰

Η διάδοση του θετικισμού του Comte φτάνει στην Αγγλία και ο J. S. Mill γράφει το *Σύστημα απαγωγικής και επαγωγικής λογικής*. Έκθεση των αρχών απόδειξης και των μεθόδων επιστημονικής έρευνας, όπου διατυπώνει την επαγωγική μέθοδο, τη μόνη που προσφέρει στην επιστήμη την ικανότητα να οικοδομηθεί με βάση επιμέρους προτάσεις οι οποίες προκύπτουν από επαναλαμβανόμενες παρατηρήσεις και τελικά αποκτούν την ποιότητα γενικών, και κατόπιν καθολικών, αποφάνσεων, με αποτέλεσμα να εδραιώνουν νόμους και θεωρίες. Τα φαινόμενα υπάγονται σε γενικούς νόμους και κανόνες, οι οποίοι ανακαλύπτονται με την παρατήρηση και το πείραμα. Το ίδιο ισχύει και για τα κοινωνικά φαινόμενα, τα οποία προκύπτουν από την επίδραση εξωτερικών συμβάντων.¹¹

Το 1895, ο Durkheim, ακολουθώντας τα βήματα του Comte και επηρεασμένος από αυτόν, θεωρεί ότι η κοινωνιολογία πρέπει να είναι ανεξάρτητη από κάθε φιλοσοφία και ότι η αρχή της αιτιότητας ισχύει στα κοινωνικά φαινόμενα. Αναφερόμενος στα κοινωνικά γεγονότα, υποστηρίζει ότι αυτά πρέπει να μελετώνται ως «πράγματα»¹² που επιβάλλονται στους ανθρώπους και καθορίζουν τη συμπεριφορά τους. Η αντικειμενική μέθοδος την οποία προτείνει για τη μελέτη των κοινωνικών γεγονότων ασκεί μεγάλη επίδραση στη θετικιστική κοινωνιολογία και στον λογικό θετικισμό του Κύκλου της Biénnης, που θεωρεί αναγκαία την αρχή της επαλήθευσης. Εντούτοις, μέσα ήδη στον Κύκλο, εμφανίζονται οι τάσεις του «φιλελευθεροποιημένου λογικού θετικι-

σμού» του E. Nagel,¹³ ο οποίος πιστεύει ότι οι περισσότερες γενικεύσεις στις κοινωνικές επιστήμες δεν συνιστούν καθολικούς νόμους αλλά στατιστικές κανονικότητες και δέχεται ότι η ενσυναίσθηση μπορεί να παίξει ένα ρόλο στη διατύπωση υποθέσεων. Παρ' όλα αυτά, επανακάμπτει στον θετικισμό όταν, συνεχίζοντας, τονίζει ότι οι υποθέσεις αυτές θα πρέπει στη συνέχεια να υποβληθούν σε δοκιμασία με «ελεγχόμενη αισθητηριακή παρατήρηση».

Οι θετικιστικές τάσεις χαρακτηρίζουν και το έργο των λειτουργιστών και δομολειτουργιστών κοινωνιολόγων, καθώς και των θεωρητικών των συγκρούσεων. Ο T. Parsons,¹⁴ διατυπώντας τη μεγάλη γενική θεωρία του, επιδιώκει την εξαγωγή γενικών νόμων και τη διατύπωση μιας μεγάλης θεωρίας που θα πρόσφερε απαγωγικά το ερμηνευτικό πλαίσιο στα κοινωνικά γεγονότα. Ο R. Merton¹⁵ διατύπωσε την άποψη ότι ο λειτουργισμός δεν αναφέρεται στην αρνητική λειτουργία ορισμένων δομών και ιδεών, και η παράλειψη αυτή πρέπει να καλυφθεί με την εστίαση της δομολειτουργικής ανάλυσης σε επιμέρους κοινωνικές οργανώσεις, και ότι θα πρέπει να υπάρχουν επίπεδα λειτουργικής ανάλυσης – αρχή που εφάρμοσε ο H. Gans,¹⁶ το 1972, στη μελέτη του για τις «θετικές λειτουργίες της φτώχειας». Η θεωρία της σύγκρουσης, με βασικούς εκπροσώπους τους R. Dahrendorf και R. Collins, είναι επίσης μια ολιστική θεωρία που επιχειρεί, διατυπώνοντας γενικούς νόμους, να ερμηνεύσει τα κοινωνικά φαινόμενα, θεωρώντας ως βασική προϋπόθεση τη σύγκρουση, σε αντίθεση με την κοινωνική συναίνεση των λειτουργιστών.¹⁷

Μέχρι την αρχή τουλάχιστον του 20ού αιώνα κυρίαρχη μέθοδος μελέτης των κοινωνικών φαινομένων είναι ο θετικισμός, που πηγάζει από τη νευτώνεια επιστήμη. Προσεγγίζοντας θετικιστικά ο ερευνητής τα κοινωνικά φαινόμενα, χρησιμοποιεί για τη μελέτη τους κυρίως τις ποσοτικές μεθόδους, οι οποίες βασίζονται στη στατιστική ανάλυση των στοιχείων που συλλέγονται με τα ερωτηματολόγια και τις συνεντεύξεις, απεικονίζει σχηματικά

την πραγματικότητα και προσπαθεί να επαληθεύσει τη θεωρία πάνω στην οποία βασίζει την έρευνά του. Η θεωρία είναι απαραίτητη, γιατί η παρατήρηση και τα εμπειρικά δεδομένα από μόνα τους δεν επαρκούν για την τεκμηρίωση της γνώσης. Σύμφωνα με τον θεμελιωτή της θετικής φιλοσοφίας και κοινωνιολογίας, τον Comte, σε κανένα στάδιο της ιστορίας του ανθρώπινου πνεύματος δεν στάθηκε δυνατό να παραχθούν θεωρίες οι οποίες να επιτρέπουν τη σύνδεση των γεγονότων μεταξύ τους με βάση μόνο την παρατήρηση. Πρέπει δηλαδή να υποθέτουμε πάντα προκατατημένες απόψεις, όσο στοιχειώδεις κι αν είναι, γιατί, για να επιδοθεί στην παρατήρηση το πνεύμα μας, έχει ανάγκη μια κάποια θεωρία.¹⁸ Από τη θεωρία αναχωρεί και ο κοινωνικός έρευνητής για να ερευνήσει τα κοινωνικά φαινόμενα. Κάθε φορά επιλέγεται ένα συγκεκριμένο κοινωνικό φαινόμενο, μελετάται σε βάθος και λεπτομερειακά και διαπιστώνονται αίτια και αιτιατά σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερο δείγμα πληθυσμού. Η κοινωνιολογία θεωρείται μια εμπειρική επιστήμη, της οποίας η μέθοδος συνίσταται στην επαλήθευση υποθέσεων μέσα από την εμπειρία: κάθε επιστημονική έννοια πρέπει να αποδεικνύει ότι απορρέει από μια ελέγχιψη παρατήρηση. Παρά τη σφοδρή κριτική που κατά καιρούς δέχεται ο θετικισμός, εξακολουθεί να χαρακτηρίζει πλείστες όσες κοινωνιολογικές έρευνες.

ΣΤΟΥΣ ΑΝΤΙΠΟΔΕΣ
ΤΗΣ ΝΕΥΤΩΝΕΙΑΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

2.1. *Ο ρομαντισμός*

ΗΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΦΩΤΩΝ είναι ταυτόχρονα και η εποχή της αντίθετης ακριβώς κίνησης, του ρομαντισμού, που εμφανίζεται ως άρνηση του Διαφωτισμού και ως αντίδραση στη νευτώνεια επιστήμη και την κοσμοαντίληψη που αυτή επέφερε, ως προσπάθεια επιστροφής στην ποιότητα και υποβάθμισης της ποσότητας και των επιστημονικών γενικεύσεων. Ενώ δηλαδή ο καρτεσιανός δυϊσμός δίνει τη θέση του στον υλισμό, ο ρομαντισμός υπερβαίνει τον δυϊσμό της ψυχής και της φύσης και τείνει σε μιαν άλλη μονιστική θεωρία, από τη μεριά της εσωτερικότητας και του ιδεαλισμού αυτή τη φορά, που εκφράζεται με έξαρση της υποκειμενικότητας, του συναισθήματος, του ανήκειν, και με μια τάση φυγής από την πραγματικότητα και επιστροφής σε ένα παρελθόν που φαντάζει ιδανικό και ανθρώπινο, σε ένα χαμένο παράδεισο.¹⁹

Ο ρομαντισμός –που παραπέμπει συνήθως από τη μια στον απελπισμένο έρωτα του Βέρθερου για την Καρλότα, στην *Γκρατσιέλα* και τη *Λίμνη* του Λαμαρτίνου, στα γεμάτα πάθος μυθιστορήματα και τα μελαγχολικά ποιήματα, στον λόρδο Βύρωνα και την άρνηση της πεζής πραγματικότητας, στην παραίτηση από διεκδικήσεις και ανταγωνισμούς, και από την άλλη σε εθνι-

κισμούς, ακόμα και φασισμούς— είναι ένα φαινόμενο που παρουσιάστηκε με ποικίλες μορφές. Το συναίσθημα αντιτίθεται, ούτως ειπείν, στον ορθό λόγο του Διαφωτισμού και ο ρομαντισμός ταυτίζεται άλλοτε με την προοδευτική και άλλοτε με τη συντηρητική ιδεολογία.

Είναι δύσκολο να ορίσει κανείς τι είναι ο ρομαντισμός, αλλά οπωσδήποτε αποτελεί τη μεγαλύτερη στροφή που έγινε ποτέ στη συνείδηση της Δύσης και σημάδεψε όλες τις άλλες στροφές που σημειώθηκαν κατά τον 19ο και 20ό αιώνα.²⁰ Ο Κ. Θ. Δημαράς αναφέρει:

Το ρομαντικό κίνημα δεν υπήρξε από τις πνευματικές εκείνες εκδηλώσεις που παρουσιάζει κατά διαστήματα η ιστορία των πολιτισμών, και που χαρακτηρίζονται από την εντόπισή τους σε μια χώρα ή σ' έναν κλάδο ζωής. Χαρακτηριστικό του είναι, αντίθετα, ότι το βλέπουμε να ξεχύνεται σαν ένα μεγάλο ποτάμι, να πλημμυράει σ' ολόκληρη την Ευρώπη, να φανερώνεται σ' όλες τις μορφές του πολιτισμού, να επηρεάζει όχι μόνο τα γράμματα, όταν πρωτεκδηλώθηκε, όχι μόνο τις τέχνες, αλλά και την πολιτική, και, στην γενικότατη σημασία της, την ίδια την ανθρώπινη ζωή.²¹

Παρά τις δυσκολίες του ορισμού, μπορούμε να πούμε ότι, σε κάθε περίπτωση, το ρομαντικό κίνημα είναι μια επανάσταση ενάντια σε κάποιου είδους πολιτισμό και τις συμβατικότητες που αυτός ενέχει, μια επανάσταση του υποκειμένου ενάντια σε μια πραγματικότητα η οποία δεν αντιστοιχεί στις επιθυμίες της ψυχής και απογοητεύει. Η πραγματικότητα αυτή εμφανίζεται με σταθερές, παγιωμένες δομές, μέσα στις οποίες το υποκείμενο οφείλει να ξετυλίξει τη ζωή του και να συγκατανεύσει στην απότερη αξίωση να ακολουθεί τους καθορισμένους κανόνες που προτείνονται ως απαρασάλευτοι. Οι ρομαντικοί αμφισβητούν αυτή τη δεδομένη τάξη των πραγμάτων, επαναστατούν, προτάσσουν το δικαίωμα του υποκειμένου να αναζητά τους δικούς του ρυθ-

μούς, ακολουθώντας τη βούλησή του και πιστεύοντας ότι τίποτα δεν μπορεί να είναι αμετάβλητο, αλλά, αντίθετα, η συνεχής ροή των πραγμάτων αποτελεί το κύριο χαρακτηριστικό τους.²²

Η λέξη ρομαντισμός χρησιμοποιούνταν από τον 17ο αιώνα στην Αγγλία και τη Γερμανία και σχετίζόταν με τη λογοτεχνία και τις τέχνες γενικότερα.²³ Στη συνέχεια, κατά το τέλος του 18ου αιώνα, ο ρομαντισμός αναφέρεται σε μιαν ολόκληρη κοσμοαντίληψη που εναντιώνεται στην καπιταλιστική οικονομία, η οποία διεισδύει σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής, απορροσωποιεί τους ανθρώπους και μεταβάλλει τις σχέσεις τους. Με τη μορφή αυτή εντοπίζεται σε Γαλλία, Αγγλία, Γερμανία²⁴ (Rousseau, Schiller, Goethe, Herder, Shelling). Οι Löwy και Sayre²⁵ θεωρούν τον ρομαντισμό ως μια κριτική της νεωτερικότητας εκ των έσω και, εφόσον οι ρομαντικοί είναι σύγχρονοί της, ως αυτοκριτική της νεωτερικότητας, που άρχισε το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα και εξακολουθεί να επιβιώνει. Αυτή η κριτική είναι συνδεδεμένη με την εμπειρία μιας απώλειας στη σύγχρονη πραγματικότητα, όπου έχει χαθεί κάτι πολύτιμο, τόσο στο ατομικό επίπεδο όσο και σε πανανθρώπινο: Η ρομαντική θεώρηση χαρακτηρίζεται από την οδυνηρή και μελαγχολική πεποίθηση ότι το παρόν στερείται ορισμένων ουσιαστικών αξιών, οι οποίες έχουν αλλοτριωθεί, και η κριτική της εστιάζεται στην απομάγευση του κόσμου και την απώλεια του μύθου, στην ποσοτικοποίηση και τη μηχανοποίηση του κόσμου, στην ορθολογιστική αφαίρεση και στην αποσύνθεση των κοινωνικών δεσμών. (Βέβαια ο καπιταλισμός και η νεωτερικότητα, εναντίον των οποίων στρεφόταν ο ρομαντισμός, έχουν τις ρίζες τους στα τέλη του 15ου αιώνα αλλά κυριαρχούν κατά το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα.) Άρνηση λοιπόν της τρέχουσας κοινωνικής πραγματικότητας και μελαγχολική αναζήτηση των ποιοτικών αξιών του παρελθόντος, που εξοβελίστηκαν από τις ανταλλακτικές αξίες.

Ο Μεσαίωνας, στον οποίο ακόμη δεν είχε εμφανιστεί η νεωτερικότητα, γίνεται πόλος έλξης των ρομαντικών, τόσο των αντι-

δραστικών στα επαναστατημένα κράτη, όπως η Γαλλία, όσο και των προοδευτικών οι οποίοι ζούσαν σε αντιδραστικά κράτη, στα οποία επικρατούσε κλίμα δυσαρέσκειας και δυσφορίας, όπως η Πρωσία, και καταπιέζονταν από ολιγομελείς ελίτ. Και από αυτή τη σκοπιά, μας λένε οι Löwy και Sayer,²⁶ εξηγείται το φαινομενικά παράδοξο ότι η ρομαντική «παρελθοντολογία» μπορεί να είναι ταυτόχρονα ένα βλέμμα προς το μέλλον, η εικόνα ενός ονειρικού μέλλοντος, πέρα από τον σημερινό κόσμο. Η ανάμνηση του παρελθόντος δεν σημαίνει πάντα απόδραση και παραίτηση από την κοινωνία, αλλά χρησιμεύει ως όπλο στη μάχη για το μέλλον.

Πατέρες του ρομαντισμού είναι ο Herder και ο Kant. Στον Herder οφείλεται η ιδέα του *κοινοτικού ανήκειν*, που δεν έχει αποκλειστικά πολιτική χροιά, αλλά αναφέρεται επίσης στην κοινότητα πίστεως, γλώσσας και συναισθημάτων. Είναι το *ανήκειν* που έχει μεγάλη σημασία για τον άνθρωπο, ο οποίος επιθυμεί πάντα να εκφράζεται μέσα σε ένα σύνολο που θα τον αντιλαμβάνεται και θα τον καταλαβαίνει, όπου θα υπάρχουν κοινά γλωσσικά σύμβολα και αξίες. Παράλληλα όμως στον Herder οφείλεται και η πλουραλιστική άποψη πως πολλές φορές τα πραγματικά ιδεώδη είναι ασυμβίβαστα μεταξύ τους. Ο Kant, αν και οπαδός του Διαφωτισμού, ένθερμος υποστηρικτής των επιστημών και αντίθετος με τον ρομαντισμό, επηρεάζεται από τον Rousseau, υπέρμαχο της γενικής βούλησης, της επιστροφής στη φύση και ενός νέου κοινωνικού συμβολαίου, γοητεύεται από την ιδέα της ελευθερίας και αντιτίθεται σε οάθε είδους καταπίεση.²⁷

Η ρομαντική αντίδραση στη νευτώνεια επιστήμη του Διαφωτισμού και την αντικειμενικότητα της γνώσης, που αποκτάται μεθοδικά και καταλήγει σε γενικούς κανόνες, και ειδικότερα σε ότι αφορά την κοινωνιολογική γνώση, που μας ενδιαφέρει εδώ, βλέπουμε να εμφανίζεται μέσα στον ίδιο τον Διαφωτισμό όταν ο Montesquieu υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι δεν είναι παντού οι ίδιοι. Παράλληλα ο Hume δεν πιστεύει ότι υπάρχουν αναγκαιό-

τητες, παρά μόνο πιθανότητες, απόφανση που αντιστρατεύεται τις βασικές αρχές του Διαφωτισμού ότι για όλα τα ερωτήματα υπάρχουν απαντήσεις οι οποίες συνδέονται μεταξύ τους και μπορούν να καταστούν γνωστές.²⁸ Το κύριο όμως ρεύμα αντίδρασης στις επιστημονικές γενικότητες του Διαφωτισμού θα εμφανιστεί κυρίως στη Γερμανία, που, διαμελισμένη από τον Τριακονταετή Πόλεμο (1618-1648) και χωρίς ανάλογη με τη Γαλλία πρόοδο των επιστημών, αντιτίθεται σε αυτές.

Κατά τον Berlin, η γερμανική αντίδραση στον γαλλικό Διαφωτισμό εκφράζεται αρχικά από τον J. G. Hamann, που επηρέασε τον Herder, τον Goethe και τον Kierkegaard. Ο Hamann είναι εκείνος που υποστήριζε ότι οι γενικές προτάσεις των Γάλλων ουδέποτε κατάφεραν να συλλάβουν την ουσιαστική, ζωντανή, σφύζουσα πραγματικότητα της ζωής και πίστευε ότι οι επιστήμονες, όπως και οι γραφειουράτες, οι άνθρωποι που ήθελαν να τακτοποιούν το καθετί, οι ήσυχοι λουθηρανοί αληθικοί, οι θεϊστές, προσπαθούσαν να κλείσουν τα πράγματα μέσα σε κουτιά και να τα εξομοιώσουν μεταξύ τους. Θεωρούσε ότι, αν οι επιστήμες αποκτούσαν ισχύ στους κόλπους της ανθρώπινης κοινωνίας, θα οδηγούσαν σε μια τρομακτική γραφειουρατικοποίηση. Είναι «ο πιο βαθύς και ο πιο ενδιαφέρων εκπρόσωπος της βίαιης εξέγερσης της ποιότητας, ούτως ειπείν, κατά της ποσότητας», και αυτό γίνεται φανερό όταν μας λέει ότι, αν συναντούσαμε έναν άνθρωπο και επιθυμούσαμε να μάθουμε ποιος και τι ακριβώς είναι, δεν θα μας βοηθούσε καθόλου σε τούτο αν τον φορτώναμε με τις διάφορες ψυχολογικές και κοινωνιολογικές γενικεύσεις που θα μπορούσαμε να σταχυολογήσουμε από τα έργα του Montesquieu και του Condillac. Ο μόνος τρόπος για να κατανοήσουμε τι ακριβώς είναι ένας άνθρωπος θα ήταν να του μιλήσουμε, να επικοινωνήσουμε μαζί του, να δούμε το πρόσωπο και τις συσπάσεις του, το σώμα του και τις κινήσεις του, τις χειρονομίες του· τότε μόνο, όταν η επικοινωνία θα ήταν γεγονός, θα μπορούσαμε να μιλήσουμε γι' αυτόν. Οποιαδήποτε απόπειρα ανάλυσης αυ-

τής της επικοινωνίας με επιστημονικές, γενικές προτάσεις θα απέβαινε ουσιαστικά άκαρπη. Οι γενικές προτάσεις, κατά τον Hamann, ήταν κάλαθοι αχρήστων που άφηναν απ'έξω το ιδιαίτερο, το συγκεκριμένο, το ειδοποιό στοιχείο του συγκεκριμένου ανθρώπου, που αυτό ακριβώς ήταν και το μόνο ενδιαφέρον.

Ο ρομαντισμός είναι μια πρόταση ελευθερίας του ανθρώπου από τα στενά δεσμά του ορθολογισμού, που επιδιώκει παράλληλα ένα νέο τρόπο σχέσης του ανθρώπου με τον κόσμο, τέτοιον ώστε να εξασφαλίζει μια ζωή σύμφωνη με τη συμπαντική αρμονία. Είναι η άρθρωση της προσωπικής φωνής και ένας υποκειμενισμός που δεν περιορίζεται σε ένα αυταρχικό εγώ-όπως συμβαίνει με έναν από τους κακοήθεις κληρονόμους του ρομαντισμού, τον φασισμό²⁹ αλλά στην επικοινωνία, στις κοινές αξίες, στην κοινή γλώσσα.

Στις μέρες μας ο ρομαντισμός, ή τουλάχιστον ο απόηχός του, δεν χάθηκε. Ο Κ. Θ. Δημαράς πιστεύει ότι το ρομαντικό στοιχείο, πρωταρχικό, προνοησιαρχικό, υπάρχει πάντα σε κάποιο ποσοστό στον άνθρωπο,³⁰ όμως η επίδραση του ρομαντικού κινήματος διαφαίνεται και στις κοινωνικές επιστήμες και στη φιλοσοφία της γνώσης. Στη διαστρέβλωση των ρομαντικών ιδεών βασίζονται οι διάφοροι σωβινισμοί,³¹ αλλά στον ρομαντισμό, κυρίως, οφείλουμε την ιδέα ότι δεν ισχύουν οι ίδιες εξηγήσεις για όλες τις πράξεις και ότι οι λύσεις μπορούν να είναι περισσότερες από μία για το ίδιο πρόβλημα. Αυτός ο ρομαντισμός, που εμφανίζεται σε κάθε κοινωνική ή καλλιτεχνική επανάσταση και στους διανοητές με το ελεύθερο πνεύμα, οι οποίοι προκαλούν ρήγματα στην τάξη των πραγμάτων και διαταράσσουν τα νερά του εφησυχασμού, υπάρχει πάντα σε έκδηλη ή λανθάνουσα μορφή. Το ρομαντικό στοιχείο διαπερνά τον μοντερνισμό και τον μεταμοντερνισμό, είναι η ουτοπία που δίνει ύφος σε κινήματα όπως του Μάη του 1968 και την ποιητική μορφή στα έργα των υπερρεαλι-

στών, στον Marcuse, στον Benjamin, στον Lefevre, στον Vanegem...³²

Ο ρομαντισμός επηρεάζει τους κοινωνιολόγους της σχολής της Φρανκφούρτης (Adorno, Lowenthal, Marcuse, Horkheimer) και σημασιοδοτεί την κριτική θεωρία.³³ Ο M. Horkheimer, επηρεασμένος από τον Schopenhauer,³⁴ στρέφεται στην κοινωνική ψυχολογία και την ψυχανάλυση και αναζητά νέους προσανατολισμούς στην κοινωνική φιλοσοφία, ενώ ο Adorno ενδιαφέρεται για το μικρογεγονός και την ετερότητα ενάντια στις γενικότητες, τις μεγάλες θεωρίες και την καθολικότητα.³⁵ Στο έργο των Horkheimer και Adorno *Διαλεκτική του Διαφωτισμού*³⁶ καταφαίνεται η άποψη ότι η καθυπόταξη της φύσης, ο μύθος της επιστήμης, που αντικατέστησε τους μύθους, και ο έλεγχος των πραγμάτων βοήθησαν μεν τον άνθρωπο με την ανάπτυξη της τεχνολογίας, αλλά περιόρισαν την αυθορμησία, τη δημιουργικότητα, τη βούλησή του, τον οδήγησαν στη στερεοτυπία, παρέχοντας έτσι στην εξουσία τη δυνατότητα να τον χειραγωγήσει. Η απομαγεμένη και αποποιητικοποιημένη φύση ταξινομείται, υπολογίζεται, ποσοτικοποιείται, και ό,τι δεν χωράει στους αριθμούς είναι ψεύδος, ο θετικισμός το αποβάλλει ως κάτι που ανήκει στον χώρο της ποίησης. Συνέπεια αυτής της κυριαρχίας των αριθμών και των μεγάλων θεωριών είναι η εννοιολόγηση να προκαταλαμβάνει την κοινωνική έρευνα και η πορεία προς αυτήν να είναι προαποφασισμένη, όπως ακριβώς το άγνωστο μιας εξίσωσης παίρνει τα χαρακτηριστικά του παλαιού γνώριμου προτού ακόμα λάβει μια τιμή.

Ο J. Habermas,³⁷ ως συνεχιστής της σχολής της Φρανκφούρτης, αναζητά την ορθολογικότητα της δράσης και της επικοινωνίας και συνδυάζει την κατανοούσα κοινωνιολογία με το σύστημα κανόνων τους οποίους χρησιμοποιούν τα άτομα για να επικοινωνούν. Με τη διατύπωση μιας γενικής θεωρίας για την επικοινωνιακή δράση επιχειρείται μια στροφή προς τον φορμαλισμό και το πρόταγμα του Διαφωτισμού, χωρίς όμως να πα-

ραγνωρίζεται το βάρος της ατομικής δράσης και του βιωμένου κόσμου.

Η ανανέωση της *κριτικής θεωρίας* επιχειρείται από τον A. Honneth,³⁸ που διευρύνει ψυχαναλυτικά τη θεωρία της διυποκειμενικότητας και εισάγει την έννοια της αναγνώρισης του υποκειμένου. Σε αυτή την αναγνώριση και την εκτίμηση που επιζητεί το άτομο, στο έλλογο και ιεραρχικό σχήμα της ζωής του, στη γνώση των κινήτρων του πράττειν οφείλει να επικεντρώνεται η κοινωνική έρευνα με συναισθηματική συμμετοχή και εναισθησία απέναντι στις συγκεκριμένες καταστάσεις και λαμβάνοντας εξαρχής υπόψη τις ανώτερες του υποκειμένου δυνάμεις, τις κοινωνικές αξίες, ως συγκροτησιακούς όρους δημιουργίας της ατομικότητάς του.

Όλες οι παραπάνω τάσεις στις κοινωνικές επιστήμες, που θέτουν τον άνθρωπο στο επίκεντρο κάθε κοινωνικής έρευνας, τα κινήματα από παραγνωρισμένα υποκείμενα που προβάλλουν το αίτημα για μια θέση και ένα βήμα απ' όπου θα μπορούν να αρθρώσουν λόγο, οι διεκδικήσεις ομάδων και ατόμων που μέχρι πρότινος θεωρούνταν ότι ανήκαν σε ένα ευρύ ομογενοποιημένο σύνολο ή, στην καλύτερη περίπτωση, ότι επρόκειτο για κάποιες εξαιρέσεις του κανόνα (μειονοτικές ομάδες, φεμινιστικό κίνημα, κίνημα ομοφυλόφιλων κτλ.), συντελούν στη συνειδητοποίηση του γεγονότος ότι οι μεγάλες θεωρίες, οι γενικεύσεις και οι αριθμοί δεν επαρκούν για την ερμηνεία της κοινωνικής πραγματικότητας.³⁹ Όλο και περισσότερο γίνεται φανερό ότι τα κοινωνικά φαινόμενα, πέρα από τους αριθμούς, απαιτούν και μιαν άλλη προσέγγιση, ποιοτικής φύσεως. Και η στροφή αυτή στη μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελεί μια κληρονομιά του ρομαντισμού, που έθεσε επί τάπτως το θέμα της υποκειμενικότητας, του πλουραλισμού, της αναγκαιότητας της ερμηνείας.